

**THE LEVEL OF THE PROBLEM OF VIOLENCE ON THE JUVENILES
AND THE FORMS OF SUPPORT ON THE EXAMPLE
OF SOME INSTITUTIONS IN STALOWA WOLA**

**SKALA ZJAWISKA PROBLEMU PRZEMOCY WOBEC NIELETNICH
ORAZ FORMY WSPARCIA NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH INSTYTUCJI
W STALOWEJ WOLI**

Dr Marzena Banaczyk

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II WZNoS w Stalowej Woli

mlbanaczyk@op.pl

ABSTRACTS

Unfortunately, family home isn't a place a full of love and safety for every kid. A lot of kids experience pain and harm from their beloved parents and family. Parents can't deal with their problems and the bully their children, moreover they can exploit sexual them. It is proper behavior, because it is parents who must ensure their children safety and support them in difficult time.

Using violence on juveniles adversely affects on their development. Types and symptoms of violence has been shown in this article. Moreover the problematic affects the level of violence on juveniles based on institutions like District Police Headquarters, Centre for Support and Crisis Intervention,

The Court and Court probation, Addiction Treatment facility and community center.

The attempt to define the forms of support for child victims and their families has been shown.

Dom rodzinny niestety nie dla każdego dziecka jest miejscem pełnym ciepła, miłości i bezpieczeństwa. Wiele z pośród nich doświadcza w nim chłodu, obojętności, a nawet krzywdzenia przez tych, których najbardziej kochają – przez własnych rodziców. Często rodzice nie potrafią poradzić sobie ze swoimi problemami i odreagowują swoje stresi na dzieciach, znęcając się nad nimi fizycznie, psychicznie – chociażby poprzez zaniedbanie – niekiedy dopuszczają się wykorzystania seksualnego dziecka. Jest to postępowanie niewłaściwe i okrutne, ponieważ to właśnie oni zobowiązani są do zapewnienia dziecku poczucia bezpieczeństwa i wsparcia we wszystkich jego trudnych chwilach.

Stosowana przemoc wobec nieletnich, jak każde znaczące doświadczenie, odciska swój ślad w psychospołecznym funkcjonowaniu dzieci wpływając nieko-

rzystnie na proces ich rozwoju.

Z uwagi na znaczącą rangę problemu w artykule zostały ukazane rodzaje i objawy stosowanej przemocy wobec dzieci. Ponadto podjęto problematykę, która dotyczy skali zjawiska przemocy wobec nieletnich na przykładzie wybranych instytucji, którymi były Powiatowa Komenda Policji,

Ośrodek Wsparcia i Interwencji Kryzysowej, Sąd Rejonowy i kuratorzy sądowi, placówki leczenia uzależnień oraz świetlice socjoterapeutyczne i środowiskowe. Została także dokonana próba określenia form wsparcia dla pokrzywdzonych nieletnich oraz ich rodzin.

KEYWORDS:

violence, bullied child, help, family, pathology, forms of support.

przemoc, dziecko krzywdzone, pomoc, rodzina, patologia, formy wsparcia.

WPROWADZENIE

Środowisko rodzinne jest pierwszym i zarazem podstawowym środowiskiem wychowawczym w życiu dziecka. To w rodzinie nawiązuje pierwsze kontakty z innymi ludźmi i zdobywa pierwsze doświadczenia z dziedziny współżycia społecznego. Stają się one podwaliną i zaczątkiem rozwoju społecznego dorastającego dziecka, rzutując w decydujący sposób na całe jego przyszłe życie (Migała, 2011).

Każde dziecko, szczególnie w okresie wczesnego dzieciństwa, wymaga ze strony rodziców ochrony we wszystkich sferach życia. W tym ważnym okresie to oni decydują, które potrzeby dziecka będą zaspokojone, w jaki sposób i na jakim poziomie. Dziecko może najlepiej i najpełniej rozwijać się tylko w rodzinie, w której jest otoczone miłością i troską ze strony najbliższych. Jednak nie wszystkie dzieci ze strony rodziców mają zapewnione odpowiednie warunki do prawidłowego rozwoju. W wielu domach rodzice nie dbają o zaspokojenie potrzeb swoich dzieci stosując wobec nich różne formy przemocy, czego dowodem są wzrastające notowania interwencji domowych spowodowanych przemocą w rodzinie. Dotychczasowe badania wykazały, że w 2000 roku na świecie około 57000 dzieci poniżej 15 roku życia zostało zamordowanych. W grupie wiekowej 0-4 roku życia przyczyną śmierci dzieci głównie były uszkodzenia głowy, brzucha oraz uduszenia (Migała, 2011). Z przeprowadzonych badań w kraju wynika, że dzieci do lat 13 są często ofiarami przemocy w rodzinie. (Szpringer, 2004).

Pozwala to wysunąć wniosek, że przeważnie atakowane są osoby najsłabsze i bezbronne, wobec których sprawcy wykorzystują znaczną przewagę siły. Dlatego też ważnym zadaniem staje się zbadanie skali zjawiska przemocy szczególnie wo-

bec osób nieletnich oraz znalezienie odpowiednich form pomocy (Dziurzyński, 2012).

RODZAJE I OBJAWY STOSOWANEJ PRZEMOCY

Stosowanie przemocy wobec dzieci jest powszechne we wszystkich krajach, na każdym poziomie społecznym i w każdym kręgu kulturowym (Migała, 2011; Dziurzyński, Miziołek, 2011).

W świetle literatury wyodrębnia się cztery główne kategorie przemocy wobec dziecka:

- przemocy fizycznej,
- przemocy psychicznej (emocjonalnej),
- przemocy seksualnej (wykorzystywania seksualnego),
- zaniedbywania (Makara-Studzińska, 2010).

Przemoc fizyczna to użycie siły, którego rezultatem jest nieprzypadkowe zranienie. U dzieci bitych można zaobserwować blizny, siniaki, złamania, zwichnięcia, powyrywane włosy, otarcia skóry na klatce piersiowej, plecach, pośladkach, nogach. Mogą występować także ślady oparzeń papierosowych widoczne na stopach, dłoniach, pośladkach. Natomiast u dzieci, które są bite, rzucane, potrząsane można zaobserwować liczne obrażenia wewnętrzne (Klimek, 2008). Obrażenia, które można zaobserwować na ciele maltretowanych dzieci, rodzice tłumaczą częstymi skłonnościami do ulegania wypadkom. Niechętnie zgłaszają się do lekarzy po pomoc medyczną oraz unikają wyjaśniania okoliczności powstania obrażeń (Sasal, 1998).

Przemoc psychiczna zaczyna się niepostrzeżenie i początkowo jest ignorowana przez osoby, które jej doznały. Najpierw występuje krytykowanie wyglądu, zażdość (Michalska, 2007), a z czasem przemoc psychiczna prowadzi do zniszczenia pozytywnego obrazu własnej osoby. Typowe zachowania to: odrzucenie, izolowanie, ignorowanie, upokarzanie, ciągłe krytykowanie, terroryzowanie, zmuszanie do wysiłku przekraczającego możliwości dziecka. W związku z tymi zachowaniami mogą u dziecka wystąpić objawy emocjonalne, które będzie charakteryzować:

- wzrost napięcia emocjonalnego,
- tłumiony płacz lub ciche popłakiwanie w ukryciu,
- poczucie odrzucenia, opuszczenia,
- wycofanie, skłonność do izolacji,
- smutek, depresja,
- zmienność nastrojów od euforii do rozpacz,

- wzrost natręctw, tików,
- problemy w rozwoju własnej tożsamości (Pospiszyl, 1999).

Przemoc seksualna to jedna z najtrudniejszych do ujawnienia form przemocy wobec dzieci. Wykorzystywanie seksualne to każde zachowanie osoby dorosłej, silniejszej i/lub starszej, które prowadzi do seksualnego zaspokojenia kosztem dziecka (Czyż, Szymańczak, 1995). Wykorzystanie seksualne dzieci to nie tylko sytuacje, w których dochodzi do stosunku płciowego z dzieckiem. To także sytuacje, gdy dorosły mówi o seksie w taki sposób, by zszokować dziecko lub je podniecić, świadomie czyni z dzieci świadków aktów płciowych, dotyka narządów płciowych dziecka, obnaża się w jego obecności, czy też zmusza do pozowania do zdjęć i filmów o treści pornograficznej (Kałka, 2007).

Sytuacją szczególnie trudną dla dziecka jest wykorzystywanie seksualne przez osobę należącą do rodziny. Według przeprowadzonych badań wynika, że większość sprawców czynów pedofilskich – tzn. z ujawnianionymi skłonnościami do zaspokajania pragnień erotycznych z udziałem dzieci (Podgajna-Kuśmierk, 2003) – to osoby znane dziecku (tata, dziadek, wujek, przyjaciel rodziny), które są sprawcami 80% czynów pedofilskich (Choromańska, Mocarska, 2009). Jeżeli dziecko zna sprawcę to wówczas do wykorzystania często dochodzi bez użycia siły, gdyż sprawca uwodzi je, przekupuje, wywiera presję posługując się autorytetem i zmusza do milczenia (Klimek, 2008). Zachowanie dziecka może być sygnałem, że jest ofiarą wykorzystywania seksualnego. Często u takich dzieci zauważa się regres w rozwoju, np. powrót do ssania palca lub smoczka, jak również różne zachowania lękowe, np. dziecko boi się zostać samo w domu, boi się położyć do łóżka, unika dotykania, boi się ciemności, unika sytuacji, gdzie trzeba się rozebrać np. na lekcjach gimnastyki, na basenie (Klimek, 2008). Dziecko może także przejawiać nieadekwatne do swojego wieku zainteresowania seksem np. częste i szczegółowe poruszanie spraw seksu w rozmowie lub zabawie. Dziecko, które jest ofiarą wykorzystywania seksualnego, może także mieć skłonności do ucieczek z domu, a nawet prób samobójczych (Pospiszyl, 1999).

Zaniedbywanie dziecka może obejmować sferę fizyczną oraz psychiczną. Zaniedbywanie fizyczne charakteryzuje się niezaspokajaniem potrzeb związanych z odżywianiem, higieną, zdrowiem oraz edukacją. Natomiast zaniedbywanie psychiczne polega na nieodpowiednim zaspokajaniu takich potrzeb jak: miłości, bezpieczeństwa, więzi, samorealizacji, uznania i szacunku. Zaniedbanie może przejawiać się nawet w porzuceniu dziecka (Brągiel, 1996).

METODY BADAWCZE

Podstawowym warunkiem skutecznego rozwiązywania problemów badaw-

czych jest odpowiedni dobór sposobów postępowania badawczego, określane jako metody i techniki badań. Przez metodę badawczą można rozumieć „zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów konkurencyjnych i instrumentalnych, obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu naukowego” (Pilch, 1995, s. 42). Zatem metoda to „system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza” (Sztumski, 1999, s. 66).

Przez metodę sondażu rozumie się metodę badań, której podstawową funkcją jest gromadzenie informacji o interesujących badacza problemach w wyniku relacji słownych osób badanych. Częścią składową tej metody są zadawane respondentom pytania. Odpowiedzi na nie mogą być pisemne lub ustne, gdzie w przypadku odpowiedzi pisemnych przybierają one formę ankiety (Łobocki, 2006). Ankieta jest niezastąpiona w badaniach pedagogicznych jako narzędzie poznawania cech zbiorowości, faktów, opinii o zdarzeniach, danych liczbowych (Pilch, 1995). Stosuje się ją najczęściej w celu możliwie szybkiego przebadania licznych zbiorowości.

Dla potrzeb określenia skali problemu przemocy wobec nieletnich oraz form wsparcia na przykładzie wybranych instytucji w Stalowej Woli została wykorzystana metoda sondażu. Badania zostały przeprowadzone na terenie gminy Stalowa Wola w okresie 2008-2011 roku w ramach projektu badawczego Stowarzyszenia na Rzecz Osób Dotkniętych Przemocą w Rodzinie „Tarcza”. Badania ankietowe przeprowadzono w wybranych instytucjach lokalnych. Między innymi w Powiatowej Komendzie Policji, Stalowowolskim Ośrodku Wsparcia i Interwencji Kryzysowej, Sądzie Rejonowym, placówkach leczenia uzależnień, świetlicach socjoterapeutycznych i środowiskowych.

SKALA PRZEMOCY WOBEC NIELETNICH ORAZ FORMY POMOCY DZIECKU POKRZYWDZONEMU NA PRZYKŁADZIE POWIATOWEJ KOMENDY POLICJI W STALOWEJ WOLI

W przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie ważną rolę sprawuje policja, ponieważ od skuteczności przeprowadzanej interwencji zależy, czy pomoc udzielona przez inne służby będzie efektywna (Szpringer, Laurman-Jarząbek, Drapała, 2005).

Policjant w większości przypadków jest pierwszą osobą z zewnątrz otrzymującą sygnał o przemocy w rodzinie. Policja odbiera takie sygnały, informacje, wezwania zarówno od ofiar przemocy w rodzinie, jak i jej świadków, np. sąsiadów, znajomych rodziny, a także od innych osób tj. nauczycieli, wychowawców, dyrektorów szkół. Informacje te mogą docierać do policji w różnych formach: osobiście,

pisemnie lub telefonicznie. Zgłoszenie może również być anonimowe.

Przeprowadzanie interwencji domowej wobec przemocy w rodzinie odbywa się pod nazwą „Niebieskie Karty” (Zarządzenie Nr 21/2002 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie sposobu przeprowadzania interwencji domowej wobec przemocy w rodzinie pod nazwą „Niebieskie Karty” (D.Urz. KGPNr14,poz.111).

Podstawowym zadaniem policjantów przeprowadzających interwencję domową wobec przemocy w rodzinie jest zapewnienie bezpieczeństwa domownikom, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci (Klimek, 2008).

Z danych statystycznych udostępnionych przez Komendę Powiatową Policji w Stalowej Woli wynika:

- W 2009 roku stwierdzono 19 osób pokrzywdzonych przemocą w procedurze „Niebieskiej Karty” w przedziale wiekowym do 13 lat;
- W 2009 roku stwierdzono 17 osób pokrzywdzonych przemocą w procedurze „Niebieskiej Karty” w przedziale wiekowym od 13 do 18 lat;
(Dane z przemocy wykorzystania seksualnego oraz z zaniedbania)
- W pozostałych kategoriach przestępstw w roku 2009 stwierdzono łącznie 12 osób nieletnich pokrzywdzonych;
- W 2010 roku stwierdzono 25 osób pokrzywdzonych przemocą w procedurze „Niebieskiej Karty” w przedziale wiekowym do 13 lat;
- W 2010 roku stwierdzono 12 osób pokrzywdzonych przemocą w procedurze „Niebieskiej Karty” w przedziale wiekowym od 13 do 18 lat;
- W pozostałych kategoriach przestępstw w roku 2010 stwierdzono łącznie 21 osób nieletnich pokrzywdzonych;
- W 2011 roku stwierdzono 25 osób pokrzywdzonych przemocą w procedurze „Niebieskiej Karty” w przedziale wiekowym do 13 lat;
- W 2011 roku stwierdzono 10 osób pokrzywdzonych przemocą w procedurze „Niebieskiej Karty” w przedziale wiekowym od lat 13 do 18 lat;
- W pozostałych kategoriach przestępstw w roku 2011 stwierdzono łącznie 19 osób nieletnich pokrzywdzonych.

W jakich najczęściej formach jest stosowana przemoc pokazuje tabela nr. 1.

Tabela 1. Formy przemocy domowej w rejonie służbowym dzielnicowych KPP w Stalowej Woli.

Wobec kogo? Forma przemocy	Kobiety	Mężczyźni	Małoletni poniżej 13 lat	Małoletni 13 – 18 lat	Osoby starsze
Wyzywanie, ubliżanie, wulgarnie słownictwo	91,7	25,0	16,7	25,0	16,7
Szarpanie, popychanie	91,7	8,3	25,0	25,0	-
Grożenie pobiciem, śmiercią	58,3	-	-	-	8,3
Bicie	41,7	8,3	16,7	16,7	-
Krzyki, wrzeszczenie	41,7	16,7	8,3	8,3	8,3
Spoliczkowanie	41,7	8,3	-	-	-
Przemoc ekonomiczna	33,3	-	-	-	8,3
Wyrzucanie z domu	25,0	8,3	-	-	-
Ograniczanie swobody poruszania się	16,7	-	-	8,3	-
Zaniedbanie emocjo- nalne	8,3	-	8,3	8,3	-
Zaniedbanie fizyczne	-	-	8,3	8,3	8,3
Duszenie	8,3	-	-	-	-
Przemoc seksualna	-	-	-	-	-

W świetle badań wynika, że małoletni najczęściej doświadczają szarpania, popychania, bicia oraz wyzywania i ubliżania, a także wulgarnego słownictwa.

Jakich najczęściej form proponują dzielnicowi przedstawia tabela nr. 2.

Tabela 2. Formy pomocy proponowane przez dzielnicowych KPP w Stalowej Woli.

Formy pomocy	N=12	%
Złożenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa (wszczęcie postępowania karnego)	7	58,3
Informacje o instytucjach udzielających pomocy poszkodowanym	6	50,0
Leczenie odwykowe sprawcy	5	41,7
Terapia dla stron konfliktu	2	16,7

Terapia dla ofiar	1	8,3
Rozmowa profilaktyczna	1	8,3
Rozmowa ostrzegawcza	1	8,3
Skierowanie do hostelu (SOWiK)	1	8,3
Rozwód	1	8,3

Dzielnicy w ramach pomocy proponują złożenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa oraz udzielenie informacji o Instytucjach świadczonych pomoc dla poszkodowanych w przemy.

SKALA PRZEMOCY WOBEC NIELETNICH ORAZ FORMY POMOCY DZIECKU PO-KRZYWDZONEMU NA PRZYKŁADZIE STAŁOWOWOLSKIEGO OŚRODKA WSPARCIA I INTERWENCJI KRYZYSOWEJ.

Stalowowski Ośrodek wsparcia i Interwencji Kryzysowej (SOWiK) działa od 1 lipca 2008 roku i jest kontynuacją Powiatowego Ośrodka Interwencji Kryzysowej (POIK), który powstał w 1999 roku.

Z danych statystycznych udostępnionych przez SOWiK wynika, że w latach 2008-2011 mieszkańcom gminy Stalowa Wola w związku z przemocą udzielono pomocy całodobowej w hostelu 14 rodzinom, w tym 32 osobom, z czego 50% stanowiły osoby nieletnie.

W Stalowowskim Ośrodku Wsparcia i Interwencji Kryzysowej ankiety skierowano do terapeutów oraz opiekunów hostelu. Ogółem w badaniach udział wzięło 11 pracowników.

Między innymi zapytano ankietowanych kto najczęściej jest ofiarą przemocy.

Tab. 3. Ofiary przemocy domowej według wskazań terapeutów i opiekunów hostelu SOWiK

Kto:	Jak często				
	Często	Dość często	Rzadko	Sporadycznie	Nigdy
Kobiety	100,0	-	-	-	-
Mężczyźni	-	-	54,5	45,5	-
Małoletni poniżej 13 lat	-	36,4	36,4	9,1	18,1
Małoletni w wieku 13 – 18 lat	-	90,9	-	-	9,1
Osoby starsze (po 60 r. ż.)	-	36,4	63,6	-	-
Niepełnosprawni	-	-	9,1	-	-

Z badań wynika, że stosunkowo często wśród ogółu przypadków przemocy na

terenie Stalowej Woli ofiarami była młodzież w wieku 13-18 lat (90,9%). Więcej niż co trzeci respondent wskazywał, że dość często miał do czynienia z przemocą wobec małoletniego poniżej 13 roku życia.

Tabela nr 4 informuje o tym, jakie formy przemocy domowej pracownicy SO-WiIK obserwują najczęściej w swej praktyce zawodowej i kto ich doświadcza.

Tab. 4. Formy przemocy domowej według wskazań terapeutów i opiekunów hostelu SOWiIK.

Wobec kogo? Forma przemocy	Kobiety	Mężczyźni	Małoletni poniżej 13 lat	Małoletni 13 – 18 lat	Osoby starsze
Bicie (lekkie uszkodzenie ciała)	100,0	9,1	36,4	36,4	36,4
Grożenie śmiercią lub pobiciem	100,0	-	45,4	63,6	54,4
Krzyki, wrzaski	100,0	72,7	72,7	81,8	72,7
Wyzywanie, wulgarne słownictwo	100,0	63,6	72,7	90,9	72,7
Ograniczenie swobody poruszania się	100,0	9,1	54,5	72,7	45,4
Wyrzucanie, wypędzanie z domu	90,9	9,1	27,3	63,6	36,4
Przemoc seksualna	90,9	9,1	18,2	45,4	-
Szarpanie za odzież, włosy	81,8	8,2	63,6	72,7	54,5
Przemoc ekonomiczna	81,8	-	45,4	36,4	63,6
Bicie (ciężkie uszkodzenia ciała)	63,6	-	9,1	-	-
Zaniedbanie fizyczne	18,2	-	81,8	54,5	27,3
Zaniedbanie emocjonalne	9,1	-	81,8	81,8	45,4
Pomówienie	9,1	9,1	-	-	-

Z badań wynika, że małoletni poniżej 13 roku życia najczęściej doświadczają w rodzinie zaniedbania (fizycznego i emocjonalnego) oraz przemocy psychicznej (wrzaski, wyzwiska, wulgaryzmy).

„Starsi małoletni” w wieku 13-18 lat są najczęściej ofiarami emocjonalnego znęcania się (wyzwiska, wrzaski) lub zaniedbania, jak też czynnej przemocy fizycz-

nej – szarpania za odzież, włosy lub biernej, związanej z ograniczaniem swobody poruszania się (w domu i poza nim).

Ankietowani z SOWiK zostali zapytani, jakie formy pomocy proponują najczęściej swoim podopiecznym.

Tab. 5. Formy pomocy najczęściej proponowane przez terapeutów i opiekunów SOWiK.

Formy pomocy	N=11	%
Pomoc psychologiczna, terapeutyczna	9	81,8
Pomoc prawna	8	72,7
Schronienie w hostelu	7	63,6
Program edukacyjno-korekcyjny dla stosujących przemoc	3	27,3
Interwencja kryzysowa	2	18,2
Grupa wsparcia (psychoedukacja dla ofiar)	2	18,2
Założenie „Niebieskiej karty”	1	9,1

Jak wynika z badań, terapeuci i opiekunowie najwyższą ocenę nadają następujące formy pomocy: pomoc psychologiczną lub terapeutyczną dla ofiar przemocy, eksmisja sprawcy z mieszkania, oraz poddanie sprawcy przemocy oddziaływaniom korekcyjno-edukacyjnym.

SKALA PRZEMOCY ORAZ FORMY POMOCY NA PRZYKŁADZIE SĄDU REJONOWEGO I KURATORÓW SĄDOWYCH

Z danych Sądu Rejonowego w Stalowej Woli wynika, że w okresie 2008-2011 rozpoznano 65 spraw z art.207 K.k. (przestępstwo znęcania się nad osobą zależną).

W analizowanym okresie odnotowano ogółem 125 osób pokrzywdzonych w wyniku przemocy, w tym 23 małoletnich poniżej 18 roku życia. Mając na uwadze złożoność zjawiska przemocy, o wypełnienie ankiety poproszono 7 kuratorów rodzinnych oraz 6 zawodowych dla dorosłych. W jednym z pytań poproszono kuratorów o wskazanie, kto zazwyczaj jest ofiarą przemocy na terenie Stalowej Woli.

Tab. 6. Ofiary przemocy domowej w nadzorowanych i dozorowanych przez kuratorów sądowych rodzinach na terenie Stalowej Woli.

Kto:	Jak często:				
	Często	Dość często	Rzadko	Sporadycznie	Nigdy
Kobiety	76,9	23,1	-	-	-
Mężczyźni	-	-	53,8	38,5	7,7
Małoletni poniżej 13 lat	30,8	15,3	30,8	-	23,1
Małoletni w wieku 13 – 18 lat	30,8	7,7	38,5	7,7	15,3
Osoby starsze (po 60 r. ż.)	-	38,5	15,3	23,1	23,1

Kuratorzy sądowi wskazali, że ofiarami przemocy domowej są często małoletni, zarówno poniżej 13 roku życia, jak też nieletni w wieku 13-18 lat (tak wskazuje co trzeci kurator, tj. 30,8%).

Jakie formy przemocy domowej zazwyczaj są stosowane i względem kogo przedstawia tabela nr. 7.

Tab. 7. Formy przemocy domowej w nadzorowanych i dozorowanych przez kuratorów sądowych rodzinach na terenie Stalowej Woli.

Forma przemocy	Wobec kogo?				
	Kobiety	Mężczyźni	Małoletni poniżej 13 lat	Małoletni 13 – 18 lat	Osoby starsze
Bicie (lekkie uszkodzenie ciała)	92,3	-	15,3	7,7	15,3
Wyrzucanie, wypędzanie z domu	92,3	38,5	7,7	30,8	38,5
Wzywanie, wulgarne słownictwo	92,3	61,5	38,5	46,1	38,5
Bicie (ciężkie uszkodzenia ciała)	84,6	-	-	-	7,7
Groźenie pobiciem lub śmiercią	76,9	15,3	23,1	23,1	30,8
Szarpanie za odzież, włosy	76,9	15,3	30,8	15,3	7,7
Ograniczenie swobody poruszania się	76,9	7,7	30,8	30,8	15,3
Przemoc seksualna	76,9	-	-	-	-

Krzyki, wrzaski	69,2	53,8	38,5	38,5	15,3
Przemoc ekonomiczna	69,2	23,1	-	7,7	61,5
Zaniedbanie emocjonalne	38,5	23,1	84,6	61,5	23,1
Zaniedbanie fizyczne	23,1	23,1	76,9	38,5	15,3

Jak wykazały wyniki badań, zaniedbanie emocjonalne tj. (84,6%) wśród małoletnich do lat 13 jest najczęściej stosowaną formą przemocy. Małoletni w przedziale wiekowym 13-18 są także najczęściej ofiarami zaniedbania emocjonalnego (61,5% wskazań). Małoletni do lat 13 (76,9%) oraz 14-18 lat (38,5%) doświadczają także zaniedbania fizycznego.

Istotnym w kontekście analizowanego zjawiska było pytanie o pomoc udzielaną lub proponowaną przez kuratorów sądowych osobom dotkniętym przemocą domową, co przedstawia tabela nr. 8.

Tab. 8. Formy pomocy proponowane przez kuratorów sądowych

Formy pomocy	N=13	%
Zawiadomienie policji, prokuratury (wszczęcie postępowania karnego)	7	53,8
Pomoc psychologiczna, terapeutyczna	5	38,5
Skierowanie do instytucji pomocowych	5	38,5
Schronienie w hostelu (SOWiK)	5	38,5
Pomoc prawna	3	32,1
Wsparcie emocjonalne	4	30,8
Leczeni odwykowe sprawcy	2	15,3
Wystąpienie o eksmisję sprawcy	2	15,3
Oddziaływania informacyjno- edukacyjne	2	15,3
Mediacja, godzenie zwaśnionych stron	2	15,3
Pomoc materialna	1	7,7

Jak wskazały deklaracje ankietowanych kuratorów, większość z nich tj. (53, 8%) najczęściej proponuje ofiarom przemocy rozwiązania prawno-karne, a więc zawiadomienie policji lub prokuratury i wszczęcie postępowania karnego wobec sprawcy.

Średnio czterech na dziesięciu kuratorów (po 38, 5%) badanych proponuje

rozwiązania mające na celu pomoc psychologiczną, terapeutyczną, skierowanie do instytucji pomocowych oraz czasowe schronienie w hostelu.

SKALA PRZEMOCY ORAZ FORMY POMOCY NA PRZYKŁADZIE PLACÓWEK LE-CZENIA UZALEŻNIEŃ

Badania ankietowe zostały przeprowadzone w trzech placówkach, tj. w Wojewódzkim Ośrodku Terapii Uzależnienia od Alkoholu i Współuzależnienia, w Poradni Terapii Uzależnienia i Współuzależnienia od Alkoholu oraz w Poradni Profilaktyki i Terapii Uzależnień.

Wojewódzki Ośrodek Terapii Uzależnienia jest samodzielnym publicznym zakładem opieki zdrowotnej. Jest to placówka pobytu całodobowego. W Ośrodku zatrudnionych jest 15 terapeutów i psychologów. W Placówce tej uzyskano jedną zbiorczą ankietę. Argumentem przemawiającym za takim uczestnictwem Ośrodka w badaniach był fakt, że wszyscy terapeuci pracują z tą samą grupą pacjentów.

Poradnia Terapii Uzależnienia i Współuzależnienia od Alkoholu przy Powiatowym Szpitalu Specjalistycznym to placówka niestacjonarna, zatrudniająca trzech terapeutów. W Poradni uzyskano trzyankiety, gdyż każdy z terapeutów ma własną grupę pacjentów.

W Poradni Profilaktyki i Terapii Uzależnień Monar poradnictwem dla osób uzależnionych oraz członków ich rodzin zajmuje się jeden psycholog, stąd też uzyskano jedną ankietę.

Podobnie jak innych pracowników instytucji biorących udział w badaniach, zapytano terapeutów, kto jest najczęściej ofiarami przemocy.

Tab.9. Ofiary przemocy domowej według wskazań psychologów i terapeutów ośrodków terapii uzależnień.

Kto:	Jak często:				
	Często	Dość często	Rzadko	Spora-dycznie	Nigdy
Kobiety	100,0	-	-	-	-
Mężczyźni	-	-	66,7	33,3	-
Małoletni poniżej 13 lat	66,7	-	33,3	-	-
Małoletni w wieku 13 – 18 lat	33,3	33,3	33,3	-	-
Osoby starsze (po 60 r. ż.)	33,3	33,3	-	-	33,3

W opinii badanych uzyskano (66,7% wskazań), że ofiarami przemocy są małoletni poniżej 13 roku życia. Według wskazań „często” lub „dość często” ofiarami

przemocy są także małoletni w wieku 13-18 lat. Badani wskazali wiele różnych form stosowanej przemocy.

Tab. 10. Formy przemocy domowej według wskazań psychologów i terapeutów ośrodków terapii uzależnień.

Wobec kogo? Forma przemocy	Kobiety	Mężczyźni	Małoletni poniżej 13 lat	Małoletni 13 – 18 lat	Osoby starsze
Bicie (lekkie uszkodzenie ciała)	100,0	33,3	33,3	66,7	33,3
Wyzywanie, wulgarne słownictwo	100,0	66,7	100,0	100,0	66,7
Krzyki, wrzaski	100,0	66,7	66,7	66,7	33,3
Groźenie pobiciem lub śmiercią	100,0	33,3	33,3	33,3	33,3
Przemoc seksualna	100,0	-	33,3	33,3	-
Zaniedbanie emocjonalne	66,7	33,3	100,0	100,0	100,0
Przemoc ekonomiczna	66,7	33,3	66,7	66,7	-
Szarpanie za odzież, włosy	66,7	33,3	66,7	66,7	33,3
Wyrzucanie, wypędzanie z domu	33,3	33,3	66,7	66,7	-
Ograniczenie swobody poruszania się	33,3	-	33,3	33,3	33,3
Zaniedbanie fizyczne	33,3	-	33,3	33,3	33,3
Bicie (ciężkie uszkodzenia ciała)	33,3	-	33,3	-	-

Według badanych psychologów i terapeutów wobec małoletnich w obydwu grupach wiekowych najczęściej jest stosowana przemoc w formie zaniedbania emocjonalnego oraz wyzwania i wulgarnych słów (100,0% wskazań).

Jakie formy pomocy dla ofiar przemocy wskazują psychologowie i terapeuci ośrodków terapii uzależnień przedstawia tabela nr. 11.

Tab. 11. Formy pomocy najczęściej proponowane przez psychologów i terapeutów ośrodków terapii uzależnień.

Formy pomocy wobec sprawców przemocy	%
Czasowe schronienie w hostelu (SOWiK)	66,7
Pomoc i poradnictwo psychologiczne	100,0
Terapia dla współuzależnionych od przemocy (indywidualna)	33,3
Grupowa terapia dla współuzależnionych od przemocy	33,3
Zgłoszenie na policję i założenie „Niebieskiej karty”	33,3
Edukacja i poradnictwo	33,3

Wśród ofiar pomocowych skierowanych do osób poszkodowanych w wyniku przemocy we wszystkich trzech ośrodkach badani proponują przede wszystkim pomoc i poradnictwo psychologiczne (100% wskazań). Jak pokazują wyniki badań, ofiary przemocy często są także kierowane do hostelu dającego tymczasowe schronienie.

SKALA PRZEMOCY ORAZ FORMY POMOCY NA PRZYKŁADZIE ŚWIETLIC SOCJOTERAPEUTYCZNYCH I ŚRODOWISKOWYCH

Na terenie gminy Stalowa Wola funkcjonuje pięć świetlic (dwie socjoterapeutyczne i trzy środowiskowe):

- świetlica „Tęcza” jest placówką pobytu dziennego o charakterze profilaktyczno-terapeutycznym i wychowawczym. Zajęcia są przeznaczone dla dzieci i młodzieży wywodzących się z rodzin z problemami społecznymi (m.in. przemoc domowa, alkoholizm, ubóstwo, niewydolność wychowawcza); dla dzieci i młodzieży z zaburzeniami w zachowaniu i opóźnieniem rozwojowym jak również dla dzieci z rodzin prawidłowo funkcjonujących. Zajęcia w placówce mają charakter kompleksowy i obejmują działania o charakterze opiekuńczo-socjalnym (m.in. dożywianie, pomoc rzeczowa, finansowa, zapewnienie opieki w czasie wolnym od zajęć szkolnych); działania o charakterze edukacyjno-rozwojowym (np. pomoc w nauce, odrabianiu lekcji, zajęcia kompensacyjne i wyrównawcze); działania o charakterze profilaktyczno-wychowawczym (zajęcia i zabawy tematyczne, ruchowe, rekreacyjno-sportowe); organizowane są także wycieczki i obozy terapeutyczne dla podopiecznych placówki;
- świetlica socjoterapeutyczna prowadzona przez Stowarzyszenie Opieki nad Dziećmi „Oratorium” im. bł. ks. Bronisława Markiewicza. Zajęcia w niej prowadzone są w godzinach popołudniowych. Placówka organizuje warunki do

odrabiania lekcji, prowadzi zajęcia sportowo-rekreacyjne, kółka zainteresowań takie jak plastyczne, teatralne, informatyczne. Świetlica przeznaczona jest dla dzieci z rodzin niezamożnych i dysfunkcyjnych;

- świetlica środowiskowa „Promyczek” swą działalność rozpoczęła przy parafii Braci Mniejszych Kapucynów w Rozwadowie. Działa pod patronatem Stowarzyszenia „Pokój i Dobro”. Prowadzi zajęcia dla dzieci i młodzieży w wieku 5-13 lat w czasie roku szkolnego, jak również trakcie wakacji i ferii zimowych w formie półkolonii. Uczestnikami są dzieci z rodzin dysfunkcyjnych, które w ramach pobytu odrabiają lekcje, uczestniczą w zajęciach o charakterze muzycznym, plastycznym, teatralnym oraz sportowym;
- świetlica „Hutniczek” utworzona z inicjatywy Stowarzyszenia Profilaktyki Społecznej „Pryzmat”. Funkcjonuje w okresie nauki szkolnej w godzinach popołudniowych i organizuje dzieciom i młodzieży czas wolny w postaci zajęć i zawodów sportowych, gier komputerowych, zabaw jak również zapewnia pomoc w nauce;
- świetlica środowiskowa „Uśmiech” funkcjonuje pod patronatem Stowarzyszenia Trzeźwościowo-Kulturalnego „Alternatywa” w godzinach popołudniowych. Świetlica organizuje dla podopiecznych zajęcia sportowe, warsztaty teatralne i artystyczne.

Badania ankietowe objęły wychowawców i opiekunów podopiecznych świetlic socjoterapeutycznych i środowiskowych. Przebadano 24 pracowników w pięciu placówkach, w tym: siedmiu wychowawców w świetlicy „Tęcza”, sześciu w „Oratorium”, po czterech w świetlicy „Promyczek” i „Hutniczek” oraz trzech w świetlicy „Uśmiech”.

Badanych wychowawców i opiekunów w świetlicach poproszono o wyrażenie opinii na temat specyfiki zjawiska przemocy domowej w rodzinach swoich podopiecznych. Mieli oni wskazać, kto najczęściej jest ofiarą przemocy.

Tab. 11. Ofiary przemocy domowej w rodzinach podopiecznych świetlic socjoterapeutycznych i środowiskowych według wskazań wychowawców i opiekunów.

Kto:	Jak często:				
	Często	Dość często	Rzadko	Sporadycznie	Nigdy
Kobiety	37,5	45,8	8,3	4,2	4,2
Mężczyźni	-	-	4,2	41,7	54,1
Małoletni poniżej 13 lat	29,2	37,4	29,2	4,2	-

Małoletni w wieku 13 – 18 lat	12,5	37,4	16,7	16,7	16,7
Osoby starsze (po 60 r. ż.)	4,2	-	4,2	33,3	58,3

W świetle badań wychowawcy i opiekunowie wskazali, że małoletni – zwłaszcza przed 13 rokiem życia – są niemal tak samo często ofiarami przemocy jak ich matki.

Badanych zapytano, z jakimi formami przemocy w rodzinie najczęściej spotykają się ich podopieczni czyli osoby nieletnie. Poproszono również o wskazanie, jak często dzieci doświadczają poszczególnych form przemocy.

Tab. 12. Formy przemocy domowej wobec dzieci-podopiecznych świetlic socjoterapeutycznych i środowiskowych według wskazań wychowawców i opiekunów.

Forma przemocy	Częstotliwość występowania				
	Często	Dość często	Rzadko	Sporadycznie	Nigdy
Wyzwiska, wulgarne słownictwo	54,2	45,8	-	-	-
Szarpanie, popychanie	37,5	41,6	12,5	4,2	4,2
Krzyki, awantury domowe	37,5	33,3	16,7	4,2	8,3
Zaniedbanie emocjonalne	33,3	62,4	4,2	-	-
Zaniedbanie fizyczne	25,0	29,2	33,3	4,2	8,3
Przemoc psychiczna wobec matki dziecka	20,8	45,8	12,5	16,7	4,2
Przemoc fizyczna wobec matki dziecka	12,5	29,2	16,7	29,2	12,5
Bicie (siniaki, lekkie uszkodzenie ciała)	12,5,4,2	8,3	12,5	29,2	37,5
Ograniczenie swobody poruszania się	-	4,2	12,5	62,4	16,7
Ciężkie pobicie (złamanie, utrata przytomności)	-	-	8,3	8,3	83,4
Przemoc seksualna	-	-	-	8,3	91,7
Inne	-	-	4,2	4,2	-

Spośród „częstych” i „dość częstych” form przemocy względem dziecka wy-

chowawcy dostrzegają przede wszystkim przemoc psychiczną przejawiającą się w postaci wyzwisk i wulgarnego słownictwa oraz krzyków i awantur domowych. Większość ankietowanych wskazała także, że dzieci stosunkowo często doświadczają przemocy fizycznej w postaci szarpania czy popychania.

Przemoc wobec dziecka, jak wynika z deklaracji ankietowanych, przejawia się także w postaci zaniedbania emocjonalnego i fizycznego. Ponadto dzieci są nie tylko bezpośrednimi ofiarami przemocy domowej, ale także jej biernymi świadkami – głównie dręczenia matki.

Ankietowani zostali zapytani także o formy pomocy dla dzieci dotkniętych przemocą.

Tab. 13. Formy pomocy dzieciom z rodzin dotkniętych przemocą domową w świetlicach socjoterapeutycznych i środowiskowych.

Formy pomocy	N=24	%
Pomoc psychologiczna, terapeutyczna	16	66,7
Rozmowa indywidualna (pedagogiczna)	10	41,7
Oderwanie od problemu poprzez organizację czasu wolnego (zajęcia)	9	37,5
Pomoc w nauce	7	29,2
Terapia zajęciowa- odreagowanie napięcia emocjonalnego	5	20,8
Wskazanie rodzinie instytucji pomocowej (MOPS, SOWiK, tel. Niebieska linia)	3	12,5
Wsparcie emocjonalne	2	8,3
Pomoc prawna rodzinie	2	8,3
Zawiadomienie sądu lub policji	2	8,3
Pedagogizacja rodziców	1	4,2
Pomoc materialna	1	4,2
Skierowanie do pedagoga szkolnego	1	4,2

Dane procentowe nie sumują się do 100%, gdyż badani mogli wskazać maksymalnie trzy odpowiedzi.

Wychowawcy i opiekunowie w świetlicach najczęściej proponują dla dzieci będących ofiarami przemocy pomoc psychologiczną lub terapeutyczną (Raport z badań, 2011).

Dane pochodzące z badań ankietowych wśród pracowników wybranych instytucji, którymi były funkcjonariusze policji, terapeuci i opiekunowie SOWiK,

zawodowi kuratorzy sądowi, psychologowie i terapeuci placówek leczenia uzależnień oraz wychowawcy i opiekunowie świetlic socjoterapeutycznych i środowiskowych wskazują na szeroką skalę zjawiska problemu przemocy wobec nieletnich. Badani wykazali zgodność, że najczęstszymi formami stosowanej przemocy jest wulgarnie słownictwo, wyzywanie, krzyki i wrzaski, szarpanie za odzież, włosy, zaniedbanie emocjonalne oraz fizyczne. Według wskazań terapeutów i psychologów z ośrodków terapii nieletni w przedziale wiekowym 13-18 często doświadczają ze strony dorosłych także bicia z lekkim uszkodzeniem ciała. Natomiast według pracowników SOWiK nieletni bywają zastraszeni nawet groźbą śmierci.

Z wybranych form wsparcia respondenci najczęściej proponowali pomoc psychologiczną, terapeutyczną, a także schronienie w hostelu. Badani za ważną formę pomocy uznali również udzielenie informacji o instytucjach świadczących pomoc poszkodowanym. Wychowawcy i opiekunowie świetlic proponują dzieciom, które doświadczyły przemocy, odpowiednią organizację czasu wolnego w celu oderwania ich od przykrego problemu.

Przemoc wobec dzieci jest zjawiskiem powszechnym, a zarazem ukrywanym dramatem rozgrywającym się w czterech ścianach (Migała, 2011), dlatego uważam, że należy dążyć do wszelkich starań, które zmniejszą skalę przemocy – szczególnie wobec nieletnich. Pomocą należy objąć nie tylko poszkodowanych małoletnich, ale także całą rodzinę, w której tkwi poważny problem stosowania przemocy wobec dzieci.

Rodzina dysfunkcyjna z występującym problemem przemocy wobec dziecka wymaga wszechstronnej, zorganizowanej i fachowej pomocy. Pomoc ta ma na celu poprawę funkcjonowania całej rodziny. Należy zadbać o to, aby stała się ona bezpiecznym miejscem dla wychowujących się w niej dzieci. Nie może być w niej miejsca na przemoc, nieadekwatne i brutalne kary rodzicielskie, osamotnienie dziecka i jego poczucie beznadziejności sytuacji teraźniejszej i przyszłej.

W związku z tym pożądane jest tu rozpowszechnienie szeroko pojętych działań zmierzających do zapobiegania i dysfunkcji systemu wychowania w rodzinie poprzez:

- nagłośnienie w mediach problemu występowania przemocy wobec dzieci w rodzinie, jego skali i niszczącego wpływu na dziecko;
- rozpowszechnienie literatury na temat przemocy;
- ustawiczną edukację dla osób zajmujących się problemem przemocy w rodzinie poprzez podnoszenie kwalifikacji, udział w specjalistycznych kursach;
- utworzenie „Szkół dla przyszłych rodziców”, gdzie młodzież mogłaby uczyć się świadomego podejmowania ról społecznych oraz umiejętności podnoszenia swojej kultury moralnej i duchowej.

Należy także zająć się niwelowaniem już istniejących dysfunkcji rodziny takich jak: zaburzenia struktury (nieprawidłowy podział funkcji), zaburzenia komunikacji, nieprawidłowe relacje emocjonalne. Można przeciwdziałać poprzez:

- prowadzenie zajęć terapii i socjoterapii dla rodzin z uwzględnieniem zarówno ofiar przemocy i jej sprawców;
- pomoc terapeutyczną i psychologiczną z ukierunkowaniem na rozwiązanie problemu rodziny;
- telefon zaufania, który byłby formą pierwszej pomocy dla ofiary przemocy. W instytucjach telefonu zaufania czynnych całą dobę, przez 7 dni w tygodniu zatrudnieni są wykwalifikowani pracownicy socjalni, psychologowie, a także w wyznaczonych porach prawnicy, lekarze, pedagodzy, kuratorzy, doradcy rodzinni. Zadaniem telefonu zaufania jest dostarczenie osobie zainteresowanej informacji o tym gdzie i jakiego rodzaju pomocy może uzyskać (Migała, 2011);
- wzajemną współpracę wszystkich instytucji i organizacji społecznych powołanych do niesienia pomocy w rodzinie takich jak: szkoła, Kościół, Policja, Sąd, Prokuratura, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Ośrodek Interwencji Kryzysowej, Poradnia Pedagogiczno-Psychologiczna, Świetlica Socjoterapeutyczna.

W interesie wszystkich ludzi leży dobro rodziny i wychowujących się w niej dzieci. Dlatego, żeby zmniejszyć skalę przemocy ze szczególnym uwzględnieniem stosowania jej wobec osób nieletnich, każdy z nas powinien przyczynić się do rzetelnego spełniania swego pedagogicznego powołania i zatroszczyć się o przywrócenie prawidłowych relacji w rodzinie.

REFERENCES:

- Brańiel, J. (1996). *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytet Opolski.
- Choromańska, A. Mocarska, D. (2009). *Dewiacje i przestępstwa seksualne-klasyfikacja*. Szczytno: Wyższa Szkoła Policji.
- Dziurzyński, K., Miziołek, A. (2011). *Przyczyny narkomanii u osób zarażonych wirusem HIV (w:) Nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży. Teoria i praktyka*. S. Ćmiel (red.), Józefów. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej w Józefowie.
- Dziurzyński, K. (2012). *Zachowania agresywne uczniów mieszkających w aglomeracji wielkomiejskiej*. Warszawa, Wydawnictwo Universum.
- Czyż, E., Szymańczak, J. (1995). *Dziecko krzywdzone*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Kalka, I. (2007). *Dzieci krzywdzone i wykorzystywane seksualnie. Poradnik dla*

- nauczycieli pedagogów i pracowników socjalnych. Sosnowiec: Projekt-Kom.
- Klimek, Z. (2008). Profilaktyka zagrożeń w praktyce. Jelenia Góra: Wydawnictwo A.
- Łobocki, M. (2006). Metody i techniki badań pedagogicznych. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Makara-Studzińska, M. (2010). Dziecko jako ofiara przemocy domowej. Lublin: Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji.
- Michalska, K. (2007). Przemoc w rodzinie. Warszawa: Państwowa agencja rozwiązywania problemów w rodzinie. Parpamedia Wydawnictwo Edukacyjne.
- Migała, P. (2011). Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań. Józefów: Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.
- Pilch, T. (1995). Zasady badań pedagogicznych. Warszawa: „Żak”.
- Podgajna-Kuśmierk, M. (2003). Pedofilia. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Pospiszyl, I. (1999). Razem przeciw przemocy. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Raport z badań, (2011). Diagnoza Zjawiska Przemocy Domowej w Gminie Stalowa Wola. Stowarzyszenie na Rzecz Osób Dotkniętych Przemocą w Rodzinie „Tarcza”.
- Sasal, H. (1999). Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji policji wobec przemocy w rodzinie. Warszawa: PARPA.
- Szpringer, M. (2004) Profilaktyka społeczna. Rodzina Szkoła Środowisko Lokalne. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Szpringer, M. Laurman-Jarząbek, E. Drapała, A. (2005). Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie. Kielce: Wydawnictwo „Stachurski”.
- Sztumski, J. (1999). Wstęp do metod i technik badań społecznych. Katowice: „Śląsk”.
- Zarządzenie Nr 21/2002 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2002r. w sprawie sposobu przeprowadzania interwencji domowej wobec przemocy w rodzinie pod nazwą „Niebieskie Karty”(D.Urz.KGPNr14,poz.111).